

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET

KTEI

INSTITUTE OF ECONOMICS
HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-DP – 2008/28

Néhány gondolat a fiziokratákról Navratil Ákos elmélettörténeti fejtegetései kapcsán

CSATÓ KATALIN

Műhelytanulmányok
MT-DP – 2008/28

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása.
A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

Néhány gondolat a fiziokratákról
Navratil Ákos elmélettörténeti fejtegetései kapcsán

Csató Katalin
ny. tudományos főmunkatárs
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
csato@econ.core.hu

2008. december

ISBN 978-963-9796-46-1
ISSN 1785-377X

Publisher:
Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences

Néhány gondolat a fiziokratákról

Navratil Ákos elmélettörténeti fejtegetései kapcsán

CSATÓ KATALIN

Összefoglaló

Navratil Ákos (1875-1952) az elméleti közgazdaságtan egyik kiemelkedő képviselője volt a 20. század első felében. Műveiből készített válogatás a Magyar Közgazdasági Klasszikusok 8. köteteként jelent meg. A tanulmány Navratil széleskörű munkásságából egyetlen problémakörhöz kapcsolódik: vajon helyesen ítélte-e meg a rendelkezésére álló ismeretanyag birtokában a fiziokraták tevékenységét. A fő kérdéskörök: a fiziokraták vagy Adam Smith tekinthető-e a tudományág megalapítójának, meghatározó volt-e nézetrendszerükre a filozófia és mikortól beszélhetünk a fiziokrata iskola hanyatlásáról. S bár Navratil életművében a fiziokratizmusról adott értékelés csupán egy mellékszál volt, de írásai újraolvasva hatással lehetnek a fiziokratizmus tudománytörténeti jelentőségének mai megítélésére is.

Tárgyszavak: Navratil Ákos, fiziokrácia, Adam Smith, filozófia, elmélettörténet
JEL kódok: B11

Köszönetnyilvánítás: A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA 63118. számú programja támogatta.

Notes on Ákos Navratil's history of theory especially his relationship to the Physiocracy

KATALIN CSATÓ

Abstract

Ákos Navratil (1875-1952) is an outstanding theoretical economist from the first half of the 20th century. A selection of his works was published as volume 8 in the series Classics in Hungarian Economics (*Old truths and new theories in economics* by Ákos Navratil, (int., ed. by M. Hild)). The study focuses on one element from his wide array of interests in economic theory: his evaluation of the Physiocracy. The main topics addressed include a historical evaluation of the Physiocrats in terms of their relationship to Adam Smith, the connection of their views to (contemporary) philosophy, and the change in judgment of them in the last third of the 18th century. The study's approach results in a slightly different view than that expressed by Navratil.

Keywords: Ákos Navratil, Physiocracy, Adam Smith, Philosophy, History of Economic Thought

A második világháborút követő években a polgári irányzatok kiszorultak a tudományos életből hagyományos intézményi, szervezeti kereteikkel együtt és rangos, vagy kevésbé rangos képviselői a szellemi és fizikai lét perifériájára kerültek. A szakmai intézmények, orgánumok, az oktatási rendszer, a tudós testületek, a tudományos teljesítmények elismerése, minősítése, a tudományos munkák értékelése, az oktatók, a kutatók kiválasztása, a hallgatóság megválasztása, összességében a szakmai megnyilvánulás valamennyi lehetősége az új politikai hatalom, a pártirányítás kezébe került.

Az ismeretek folyamatossága megszakadt, jöllehet a közgazdaságtudomány történetében a "felhalmozott tudás" nem ekkor veszett el először. A magyar közgazdasági gondolkodás története során mindig is "nyelvébe és szakaszokba zárt" volt. A hazai eredményeket a magyar nyelv zárta el a világtól, határainkon belül pedig sokszor megszakadt az elődökkel való kontaktus. Egy angolszász közgazdász számára természetes, hogy a közgazdaságtan alapjait Adam Smith, esetleg David Hume fektette le, francia kollegája François Quesnay nevéhez köti a "politikai gazdaságtan" keletkezését. Egy magyar közgazdász kit tekint távoli elődének? Ki tudja, ki volt Berzeviczy Gergely, s hogy David Ricardo-val egy időben fejtette ki a komparatív előnyök elvét?

A második világháborút követő években a "folytonosság tudatos megszakítása" történt, kíméletlenül, szigorú logika mentén. Megszakadtak a kapcsolatok mikro-szinten a barátok, ismerősök között, mezo-szinten a helyi közösség tagjai között, makro szinten a társadalmi osztályok, csoportok, rétegek között. Az évszázadokon át megszerzett "intellektuális tudás": a humán tőke, a kapcsolati tőke és a szervezeti tőke hirtelen leértékelődött, s ezzel a gazdaság is elvesztette erőforrásai közül az egyik legnagyobb értéket.

A felejtésre ítélt tudósok közül Navratil Ákos írásaiból adott közre egy válogatást a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdasági Elméletek Története Tanszék a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat 8. köteteként.¹ Heller Farkas mellett Navratil Ákos (1875-1952) tekinthető az elméleti közgazdaságtan legtekintélyesebb képviselőjének a 20. század első felében. Mindkét professzor egyetemi előadói-szemináriumi (a Pázmány Péter Tudományegyetemen illetve a Műegyetemen) és elméleti-tudományos tevékenysége egyaránt kiemelkedő. Heller és Navratil is művelt, elkötelezett elmélet-történészek is, mindketten az elmélettörténet eredeti műveinek ismeretére építették műveltségüket. A történeti látószög számukra nem amolyan tudományos, munkájuk mívésségét emelő díszítő elem volt, hanem gondolkodásmódjuk lényege.

¹ Navratil Ákos: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban. Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat. A bevezetőt írta és a szövegeket válogatta Hild Márta. 2007. Budapest, Aula

Hosszú, közel nyolcvan éves kort éltek meg. 1948 után sorsuk, bár nem azonos mértékben, de mellőzöttség és megaláztatás lett, életművük kikerült az egyetemi tankönyvekből.

Az 1948-ban újonnan szervezett közgazdaságtudományi egyetemről Navratil eltávolítását feltehetően maga Friss István "rendelte el". Közvetett bizonyíték lehet rá a Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete osztályvezetőjéhez írott levele. "December 13-i levelében közöltekkel kapcsolatban emlékeztetem az elvtársakat arra, hogy ismételten kifejtettem már a szakszervezet illetékes vezetői előtt azt a véleményemet, hogy a közgazdaságtan a hites könyvvizsgálók vizsgatárgyai között az a tárgy, amelyből polgári közgazdászt nem szabad vizsgáztatni hagyni. Mód Aladár elvtárstól nemrég megütközéssel hallottam, hogy újból Navratil vizsgáztatott. Ennek szerintem többé nem szabad előfordulnia, és hogy ez elkerülhető legyen, feltétlenül ki kell szélesíteni a vizsgáztatók körét, mert két ember - Mód és én - kevés. Nagyon gyakran előfordulhat, hogy egyikünk sem ér rá és Navratil beállítása még kényszer megoldásnak sem felel meg. Kérem az Elvtársakat, hogy ennek megfelelően oldják meg a kérdést a legközelebbi jövőben."²

Navratil szinte minden írásában az aktuális közgazdasági problémákat az elmélet történeti eredményei felől közelítette meg. Választ keresett olyan, ma is izgalmas kérdésekre, hogyan szűnik meg a gazdasági válság, mi az állam szerepe, vagy milyen legyen a közgazdaságtan és gazdaságpolitika kapcsolata. Gondolatmenetét mindig a múlt eredményeiből vezette le, a klasszikus iskolák tanításai jelentették számára a viszonyítási pontot az új elméletek megítélésében. Számára a klasszikusokat az angolok jelentették, akik örökérvényű igazságaik mellett, hibáikkal, túlzásaikkal is megtermékenyítően hatottak, mondta, mert új szellemi irányzatokat indítottak el. Az Akadémián felolvasott székfoglaló előadásának címe "Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban" (1927. november 21) rávilágít ars poeticájának lényegére.

Navratil egész életében törekedett a "probléma helyes" megoldására. Korai, Adam Smith elméleti rendszeréről írt terjedelmes elmélettörténeti munkájában³ álláspontjának kialakításához Berlinben tanulmányozta a korabeli német irodalomban kibontakozó vitákat, írja Hild Márta bevezetőjében⁴. A polémia lényegében Adam Smith és a fiziokraták tudománytörténeti jelentőségéről folyt. Ki tekinthető a politikai gazdaságtan alapítójának,

² Friss István válasza. Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete, Andersen Tibor osztályvezető elvtársnak. 8. december 16. M-KS-276-115/96 őe. 7. l. Az idézett levélben a gépelési hibát kijavítottam Friss kézírásos szövege alapján.

³ Navratil Ákos: Smith Ádám rendszere és ennek bölcséleti alapja. 1898, Budapest. 1895/6-ban a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem közgazdasági pályadíjával kitüntetett munka.

⁴ Navratil Ákos: Régi igazságok... i.m. XIX.

merített-e és mennyit Adam Smith a fiziokraták elméleti rendszeréből. Lényegében ma sem megnyugtatóan lezárt felvetések.

S bár Navratil életművében a fiziokratizmusról adott értékelés csupán egy mellékszál volt, később is, egész élete során vissza-visszatérően foglalkozott a "fiziokrata problémával". Írásait át meg átszövi a fiziokrata doktrína megértésére irányuló törekvése. Újra kiadott tanulmányait olvasva az olvasó hajlamossá válik arra, hogy elfogadja a szerző érvelését.

Tanulmányomban csak egyetlen kérdéskört érintek: Navratil viszonya a fiziokratákhoz. Gondolatmenetét követve három kérdésre keresem a választ: a fiziokraták tudománytörténeti jelentősége, közgazdaságtanuk milyen szorosan kapcsolódott a korabeli filozófiai nézetekhez és az iskola utóhatásának alakulása.

A FIZIOKRATÁK TUDOMÁNYTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Adam Smith rendszeréről és annak bölcséleti alapjáról írt elmélettörténeti munkájában Navratil egyszerűen beleütközött a "fiziokrata problémába". Midőn egy filológus pontosságával vizsgálta a *Wealth of Nations* időben különböző kiadásait és a szövegváltozatokat, midőn tanulmányozta a kapcsolódó műveket, be kellett látnia, hogy "a gazdasági szabadságot hirdető elmélet, amely Smith rendszerének egyenes alapjául szolgál, többféle alakban lép elénk."⁵

Smith és a fiziokraták kapcsolatát illetően két szélsőséges álláspont kapott publicitást. Az egyik szerint Smith egyszerű plagizátor volt, aki semmi újat nem alkotott, a másik tagadta a fiziokraták hatását.

Navratil sorra vette a pro és kontra érveket, noha magától a vita tárgyától elhatárolta magát. "Smithnek a fiziokratákhoz való viszonyát fontos kérdésnek mondom", írta, "mert bár nem várok az elsőbbségi vitáktól hasznos gyakorlati eredményeket, a teoretikusokra mégsem lehet érdektelen annak az ismerete, hogy mit foglalt bele egy új rendszer alapítója előző, sok tekintetben gáncsolt gondolkodók eszméiből a maga gondolatmenetébe."⁶

⁵ Navratil Ákos: *Régi igazságok...*i.m. 15. o.

⁶ Navratil: *Régi igazságok...*i.m. 20. o.

Perdöntőnek tartotta ebben a vonatkozásban Smith glasgow-i előadásait⁷. Azt a tényt, hogy még franciaországi útja előtt hangzottak el, azelőtt, hogy személyes kapcsolatba került volna François Quesnay-vel, Mirabeau-val, vagy Turgot-val. A glasgow-i előadások bizonyítják Smith gondolatainak eredetiségét, írta Navratil, és felmentik a plágium vádja alól. (Navratil számos észrevétele közül csak ezt az egyetlen érvét vizsgálok, magát a Smith tanulmányt nem is tárgyalom).

Csak hogy Smith könyvtárában ott volt, a Navratil birtokában lévő katalógus szerint, - amelynek címlapfotóját a kötet közzé is tette - a fiziokraták előfutárának tekintett Richard Cantillon műve, az *Essai sur la nature du commerce en générale*, amelynek megjelenése 1755-ben szenzációként hatott.⁸

A glasgow-i egyetem könyvtárának nyilvántartásából pedig azt is tudjuk, hogy Smith tanszékvezetősége idején került az egyetem könyvtári állományába a Diderot és d'Alembert által szerkesztett híres Enciklopédia.⁹ Az Enciklopédia VI kötetében (1756) jelent meg Quesnay politikai gazdaságtan tárgyában írott első cikke a *Fermiers* (Bérlők), VII kötetében (1757) a *Grains* (Gabona), *Impôts* (Adók), *Hommes* (Emberek) írásai. Ezekben a művekben a gazdasági szabadság, a laissez-faire kívánalma vitathatatlanul jelen van.

7 Smith 1751-től 1763-ig a glasgow-i egyetemen morálfilozófiát tanított. Az 1890-es években előkerült egy iratköteg borítóján azzal a felirattal: *Juris prudence or Notes from the Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow, by Adam Smith Professor of Moral Philosophy. MDCCLXVI*. Smith jogtudományi és közgazdasági előadásainak egy tanítványa által lejegyzet anyagát rejtette. E jegyzeteket néhány évvel később Cannan publikálta: *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow by Adam Smith*. (Előadások a Glasgow-i Egyetemen az igazságszolgáltatásról, a közigazgatásról, a pénzügyről és a hadügyről) címmel. 1896, Oxford. Olvasható az interneten.

8 A kereskedelem természetéről általában kalandos sorsú mű. A párizsi társaságokban találgatták ki lehetett a szerző, aki akkor már nem élt, ki jelentette meg, s valóban eredetileg angolul írták-e. (Címlapja szerint ugyanis angolról fordították franciára). A kéziratot Mirabeau márki őrizte több, mint 16 éven át, és saját jegyzeteivel kibővítve-javítva "szabadon Cantillon után" kívánta közre adni. Erről egy J.-J. Rousseau-hoz írt leveléből tudunk. "L'Ami des Hommes" (Az emberek barátja, 1756) című könyvének bevezetőjében Mirabeau azzal mentegette művének egyenlőtlen szerkesztését, hogy eredetileg egy kiemelkedő munkához fűzött észrevételek formájában kívánta megírni. Már kortársai között is akadt, aki azzal gyanúsította, hogy éppen Cantillon művének váratlan megjelenése miatt kényszerült a magyarázatra. Amit Cantillon, a szerző személyéről tudunk, az elsősorban a W. S. Jevons érdeme. Cantillon Londonban halt meg. Elbocsátott szakácsa bosszúból rágyújtotta a lakását. A legújabb kutatások szerint (Antoin E. Murphy) azonban Cantillon a tűzvészben nem halt meg, hanem hátrahagyva adósságait egy szigetre menekült.

9 Adam Smith: *Lectures on Jurisprudence* V. Index of Authorities p. 592

Az Enciklopédia ismeretére utal, első kötetére biztosan, hogy Smith előadásában a gombostűgyártást az Enciklopédia Épingle szócikkének mintájára¹⁰, 18 apró gyártási műveletből állította elő. S mint ismeretes Smith a Wealth of Nations fő munkájában a munkamegosztás munkatermelékenységet növelő hatását a gombostű készítő ipar példáján szemléltetette.

Smith glasgow-i utolsó előadásában, témám szempontjából, figyelemreméltóak befejező gondolatai. Mandeville nagy feltűnést keltő tanmeséjének magánbűnök-közhasznok alcímére utalva, kételyeinek adott hangot.¹¹ Az a gondolat, mely szerint a hivalkodó és haszontalan dolgok mértéktelen fogyasztása a köz gyarapodására nézve hasznos, mert a pénzt az országban tartja, pontosításra szorul, írta.

1000 font csecse-becsére költve a gazdaságra nézve haszontalan, noha a pénz az országon belül marad mivel nem lép "termelési körútra" - állítja. Ha ezt az összeget egy kereskedő, egy gazdálkodó, vagy egy föltulajdonos közvetítésével költjük el, aki a kereskedelemre fordítja vagy aki több munkást alkalmaz, vagy aki a földeket jobban hasznosítja, akkor ez a kiadás profitot termel évente. A profit pedig a növekedést szolgálja, akkor is ha egy részét fogyasztásra fordítják, de még inkább, ha befektetik. (A Wealth of Nations című munkájában így fogalmaz: amennyiben a tékozló költekezés otthon történik és a pénzt produktív munkások kapják, "ezek fogyasztásuk teljes ellenértékét profittal tetézve újratermelik"¹² A pénz változatlan mennyiségben az országban marad és újratermelődnek az elfogyasztott javak.)

A fiziokrata nézetek mélyebb ismeretében azonnal észrevesszük az "áthallást". Náluk az improduktív módon elköltött kiadások akkor kapják a "fényűző" minősítést, amikor egy adott nagyságú pénzösszeggel a "többletértéket" nem termelő ágazat termelését tartják fenn. Ha az elosztási rendszer nem veszi tekintetbe a természet törvényeit, s a földtulajdonosok osztálya (la classe des propriétaires des terres) többet fogyaszt az improduktív osztály (la classe improductive) gyakorta drága import nyersanyagokból készült luxustermékeiből és nem a mezőgazdasági javak fogyasztását preferálja, akkor az újratermeléshez szükségesnél kevesebb pénzt áramoltat vissza a bérlőkhöz, a termelőnek tekintett osztályhoz (la classe productive).

¹⁰ Az Encyclopédie 1755 V. kötetének Épingle szócikkére lábjegyzetben utalás is történik.

¹¹ Mandeville: The fable of the bees: or, private vices, publick benefits. (A méhek meséje, avagy magánerkölcsök, közhasznok), 1732. Gyakorta fordítják közjavaknak. Franciául: La fable des abeilles, ou Les fripons devenus honnêtes gens. Avec le commentaire où l'on prouve que les vices des particuliers tendent à l'avantage du public. (A méhek meséje, avagy gazfickókból lesznek a tisztességes emberek. Magyarázó jegyzettel, amelyben a szerző bizonyítja, hogy az egyéni bűnök a köz javára munkálkodnak.) Magyarul: Bernard Mandeville: A méhek meséje, avagy magánvétkes - közhaszn. 1969. Budapest, Helikon.

¹² Adam Smith: A nemzetek gazdagsága. 1992. A Közgazdaságtan klasszikusai. Budapest, KJK 340. o.

A nettó termék (produit net) ilyenformán "téves" elosztása következtében a gazdaság egésze az egyensúlytalanság és a tartós hanyatlás állapotába kerül.

A glasgow-i előadások elhangzásának időpontja tehát, véleményem szerint nem bizonyíték arra, hogy Smith nem ismerte a fiziokrata nézeteket, miként Navratil gondolta. A produktív fogyasztás, tehát a fogyasztással fenntartott gazdasági pálya gondolata Smith és az egyetem könyvtárában fellelhető, katalogizált korai fiziokrata munkák sajátosságai voltak.

Navratil fiziokratákhoz való viszonyára a bizonytalanság jellemző. Paradox módon erre készítette az elsőbbségi vitáktól való elhatárolódás is és az elsőbbség keresése is. A gondolatok eredetiségéről, a részleteknél mutatkozó hasonlóságról folytatott viták tétje annak eldöntése volt, hogy ki is tekinthető a modern közgazdaságtan megalapítójának Adam Smith avagy a franciák. Navratil úgy ítélte meg, hogy bár Smith sokat tanult a fiziokratáktól, akiket "fényesebb hely illet meg, mint aminőt régebben juttattak nekik osztályrészül", mégsem merné őket a "modern társadalmi gazdaságtan megalapítóinak nevezni." Az elmélettörténet a mai napig ezt az álláspontot foglalja el és a tankönyvekben a fiziokraták a preklasszikusok között kapnak helyet.

De nem meri a laissez-faire gondolatot sem hozzájuk kötni. Ha a kisebb behatásoktól eltekintünk, mit tekinthetünk Smith saját gondolatának - tette fel a kérdést Navratil. "Úgy hiszem, hogy a lebontott épületből két alapkő marad, amelynek számára nincs hely az előző rendszerekben."¹³ Az egyik a laissez-faire gondolata - folytatta. De "A laissez-faire elve nem ugyanaz Smithnél, mint a fiziokratáknál. Smith a dolgok magától folyó rendjét kívánja, olyan kormányt - ...- amely behozza a gazdasági szabadságot, aztán leköszön, a fiziokraták pedig olyan viszonyokat óhajtottak, amelyben a szabadságot erőskarú közigazgatás vezesse."¹⁴Frappáns, máig divatos megállapítás, bár valóságtartalma vitatható.

A fiziokraták kiindulópontja, gondolkodásuk bölcséleti háttere a korabeli, több szálból összefutó természetjog volt. Azon a meggyőződésükön alapult, hogy miként a természetben, a gazdaságban is létezik egy természetes, alapvető és általános rend és léteznek örök, megváltozhatatlan törvények. Az emberek képesek arra, hogy felismerjék és cselekvéseikben kövessék e törvényeket, amelyek szerint az ember természetes joga a tulajdon és tulajdonának gyümölcse is. Ha az ember a gazdasági élet törvényeit önkényesen figyelmen kívül hagyja, ha a dolgok természete ellenében beavatkozik, akkor ezzel a "természeti rendet" felborítja, a gazdaság működést megzavarja. A "természetes rend" alaptanából egyenesen következett a szabad csere, a szabad piac, a szabad gazdálkodás, a szabad verseny, a szabad kereskedelem, a széles értelemben vett tulajdon szabadsága és az emberek eredendő egyenlőségének elve. Ettől soha, egyetlen tanítvány, egyetlen írásában sem tért el.

¹³ Navratil: Régi igazságok...i.m. 28. o.

¹⁴ Navratil: Régi igazságok...i.m. 28. o.

Ebben a rendszerben is a közjó "őre" az uralkodó. Beavatkozik ahol a sajátos piaci gazdaság törvényeinek működtetése megkívánja úgy ahogy e törvények megengedik. De fogalomhasználatuk, a despote légale bizarr szóösszetétel eltakarta, hogy a törvényes despota törvényalkotói jogát a természetjog köti. Miután bevezette a törvényeket nincs más feladata, minthogy a dolgok szabad lefolyását biztosítsa, a dolgok természetével ellenkező beavatkozással a dolgok természetes lefolyását ne akadályozza. Laissez-faire, laissez-passer. A túlzott hatalmi centralizáció elkerülésére-ellensúlyozására, elsősorban a tanítványok, különböző programokban fontosnak tartották a helyi önkormányzati intézményrendszer megerősítését.

A smith-i társadalom szabad és tulajdonos individuumok politikai közössége, szempontjaik: a szabadság, az individualitás, a tulajdon, a gazdasági cselekvések önérdekre épülő rendje, a "láthatatlan kéz", a szimpátia és az erre épülő morál, amelyek elvezetnek a "szabadság egyszerű és nyilvánvaló rendszeréhez". E kereteken belül azonban Smith is az uralkodó kötelezettségei közé sorolta társadalom egésze, az egyének megvédésének és az egyének-csoportok gazdasági erejét meghaladó közművek és közintézmények létrehozásának és fenntartásának kötelezettségeit.

A FILOZÓFIA ÉS A KÖZGAZDASÁGTAN KAPCSOLATA

Navratilt számos írásában foglalkoztatta a közgazdasági elmélet és a filozófiai gondolkodás kapcsolata. Különösen az a kérdés, vajon közvetlen filozófiai hatás nélkül létezhet-e tudományos értékű gazdasági elmélet? Válaszáért megint a fiziokratákhoz (is) fordult. Szükségük volt-e a bölcséleti háttérre gazdasági nézeteik kifejtéséhez - vetette fel.

"Amit a fiziokrata gondolkodás a természetfilozófiának köszön, a dolgok természetes rendjébe (ordre naturel) vetett, megingathatatlan hite. Legnagyobb értékű, közgazdaságtani, tudományos elgondolása pedig jól ismert megoszlástana, a javak körforgásáról szóló elmélete. Ennél kisebb értékű, de az iskola gondolkozására jóval jellemzőbb, szellemi alkotása, ugyancsak a közgazdaságtan elmélete terén, szintén közismert termeléstana. Az utóbbi tanításnak gyökerei, jól tudjuk, hogy hová nyúlnak vissza. Ennek a forrásnak semmi köze sincs a természetfilozófiához. De az előbbi tantétel is megáll természetfilozófiai segítség nélkül. A fiziokraták tanításában a természetfilozófia hatása legfeljebb csak a gondolatszerkezet háttére gyanánt szerepel. A fiziokraták tanításában a természetfilozófia hatása inkább általános politikai és részben gazdaságpolitikai elveikben érvényesül. Elméleti gazdaságtani kiindulópontjukban, márpedig ez tanításuknak a minket különösen érdeklő

alapja, a természetfilozófia hatását kevésbé látom"¹⁵ - írta Navratil. Ezzel együtt azt sem állítanám, folytatja, hogy bölcséleti hatás nélkül nincs tudományos értékű gondolkodás.

Kautz Gyula, teljes terjedelmében magyarul csak néhány éve elérhető, eredetileg németül publikált eszmetörténeti könyvében a fiziokrata rendszer történetének-elveinek egész fejezetet szentelt és ebben a kapcsolatot szorosra fűzte. "Mint kizárólagosan gazdasági elmélet a fiziokratizmus mindig hiányos és egyoldalú marad, de helyes megértéséhez és méltatásához figyelembe kell venni annak lényegét, tendenciáját és karakterét, mint egy új etikai-társadalmi doktrináét is. Amint a Hutcheson, Hume, Steuart és Adam Smith alkotta korabeli angol iskola egy sajátos erkölcsi elmélettel hozta összhangba a népgazdasági eszmék és nézetek rendszerét, úgy a fiziokrata tanítás is egy átfogóbb etikai-politikai eszmerendszer része, és rendelkezik is az ennek megfelelő szellemi alapokkal, kiindulási pontokkal és célokkal."¹⁶

A fiziokraták a természetjog szenzualista ismeretelméletéből kiindulva, az érzékelésre képes emberi természetből vezették le az ember ismereteit és cselekvésének lehetőségeit. Gondolkodásmódjuk törvény, egyetemes igazság- és rend- centrikus.

A természetjogi gondolkodók egyik nagy kérdése volt, hogy az ember természetéből milyen normatív magatartás következik az állami és a jogi berendezkedésre, illetve a kormányzat szerepére nézve. Az embert a maga fizikai-biológiai szükségleteiben nézték és általában, az emberi természetről alkotott különböző felfogások ellenére, elismerték a fennmaradáshoz való jogát, következésképpen az alapvető élelmiszerekhez és egyéb dolgok megszerzéséhez és a megszerzés eszközeihez való jogát.

A fiziokrata iskola alapítója François Quesnay is elfogadta, hogy az ember valamennyi természetes ismerete érzékelésből és érzékleti benyomásokból származik. Az érzékek értesítenek a test egyes tulajdonságairól, ezek a benyomások egy összérzékbe sensorium commune-be futnak össze és ebből alkotja meg magának a tárgy képét. Az ész, nála, akárcsak Arisztotelészénél, kettős: cselekvő és szenvedő. Az elme spirituális, intelligens és aktív szubsztancia, amely befolyással lehet a testi eseményekre. E befolyásoló hatásán alapszik az ember szabadsága, vagyis az a képessége, hogy ideákat alkot, logikai műveleteket végez velük és a szükséges ismeretek birtokában cselekszik. Az ember nem gép, mondta, tekintette gépnek, akit kizárólag szükségletei determinálnak.

¹⁵ Közgazdaságtan és filozófia. 1927. In: Navratil: Régi igazságok...i.m. 192. o.

¹⁶ Kautz Gyula: A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése. Magyar Közgazdasági Klasszikusok. Bekker Zsuzsa bevezetésével. 2004. Budapest, Aula. Eredetileg német nyelven jelent meg 1860-ban. 256. o.

Quesnay-nél az akarat is kettős, passzív a szenzitív, vagyis csak érzékelésre képes állatvilágban. Az ember akarata ellenben aktív, mert rendelkezik az intenció és az óhajítás képességével. Akarata intellektuális akarat, ami azt jelenti, hogy rövid távú érdekénél képes távolabbra is tekinteni. Ebben különbözik az állatoktól.

Ebből az alapvető filozófiai alapállásból következett, hogy Quesnay az embert képesnek tartotta arra, hogy megkeresse és felfedezze azokat az eszközöket, amelyek révén több anyagi jószághoz jut, mérlegel a különböző eszközök között és kiválasztja a legalkalmasabbakat, a legmegfelelőbbeket és legbiztosabbakat közülük, terveket készít különbözőképpen megválasztott célok szerint. Intellektuális képességeit ismeretei arányában korlátlanul bontakoztathatja ki.

A fiziokraták elfogadták, hogy az ember eredendő, egyetemes joga az élelemszerzés és a fajfenntartás, függetlenül attól, hogy eredendően jónak vagy rossznak született - ezzel a filozófiai problémával nem foglalkoztak. Szabadságában áll mindazt megtenni, amivel testi és szellemi szükségleteit kielégítheti. E szabadságában csak a másik ember hasonló jogának sértetlenségének elve állít korlátot. Ez az alapelv magába foglalta annak elfogadását is, hogy az ember létfenntartási jogának gyakorlásában szabad ugyan, de az anyagi javakból képességeivel arányosan részesedik.

A természetfilozófiában kialakított általános álláspont szerint az ember jóra törekszik és igyekszik a szenvedéseket elkerülni, ebben az öröm és a fájdalom, a jó és a rossz számára az irányadók, ezek befolyásolják cselekedeteit. Gazdasági síkon ez a kölcsönhatások vizsgálatát indította el, a gazdaságosság és az átváltás költségeinek elemzését. A motiváció, a vágyak kielégítése a kereslet és kínálat közötti viszonyban jelent meg.

A formálódó politikai gazdaságtan átvéve a filozófia szemléletmódját a gazdaság szereplőit racionális, önérdekkövető egyéneknek fogta fel. A maga hozzájárulásaként hozzátette a haszon maximalizálásának gondolatát, amely fogalom a mai napig uralja a közgazdasági főiránynak tekintett neoklasszikus közgazdaságtant. Közgazdasági értelemben a haszon annak a viszonylagos örömnak, vagy elégedettségnek a mértéke, amelyhez az anyagi javakban való gyarapodás juttatja az embert. Hogy várt haszna a várt költségéhez képest maximális legyen. Ez az érdek egyszerre mozgatóerő, tehát oka, és szándék, vagyis célja a cselekedeteknek.

Természetjogi megközelítésben a társadalmi berendezkedést illetően az emberi természet együttműködésre hajlik. Az emberek közösségi lények, akik szükségből, vagy célszerűségből - a különböző filozófiai irányzatoktól függően - szövetségre lépnek egymással. Megegyeznek a hatalom gyakorlásának „megszervezésében”, egy társadalmi szerződés megkötésében.

A fiziokraták, s később a közgazdaságtan általában az ember társulásra való képességét nem fogadta be a homo oeconomicus tulajdonságai közé. (A smith-i "szimpátia" kikopott az emberképből, a szolidaritás mai formájában pedig még nem vált sajátjává). A gazdasági kapcsolatok koordinálója a szabadpiac, a versengés, a nyereség és a profit. Az egyéni önérdeteket követő racionális cselekedetek összessége társadalmi léptékben nézve is pozitív. Vagyis amíg egyesek önzését mások önzése kordában tartja az egyéni célok követésével a társadalmi jólét is megvalósul.

E tudomány önállóságának kezdetén filozófiai, illetve etikai örökség volt az igazságosság keresése. Az igazságos ár, az igazságos, egyenértékű csere, a cserearányokat meghatározó érték keresése, a pénzkamat igazságos voltáról való elmélkedés, a termelési feltételekhez való egyenlő hozzájárulás követelménye (a tulajdon biztonsága), az elosztás igazságossága, és a harmóniára, a makrogazdasági egyensúlyra való törekvés. De az általános filozófiai gondolkodás hatását a közgazdaságtudományra Navratil nem is tagadta.

A FIZIOKRATA ISKOLA UTÓHATÁSA

Hatását tekintve végül is, hogyan lehetne összefoglalni a fiziokrata iskola tevékenységét? tette fel a kérdést Navratil. "A földművelési rendszerek nem kívánnak oly hosszas fejtegetést" "they exist only in the speculations of a few men of great learning and ingenuity in France."¹⁷ folytatta Adam Smith híressé vált sommás értékelésével. A gondolat folytatását "Bizonyára nem lenne érdemes hosszasan vizsgálnom egy olyan rendszer tévedéseit, amely a világon sehol és soha nem ártott és valószínűleg nem is fog ártani." Navratil nem idézte, de megerősítette mondván, hogy a fiziokrata rendszer "mérhetetlen egyoldalúságánál fogva alig tudott magának híveket szerezni szülőhazájának határain kívül.¹⁸ A legtehetségesebb tanítvány Turgot "sem tudta mint XVI Lajos minisztere a fiziokrata tanokat gyakorlatilag megvalósítani".¹⁹

Kautz, aki ekkor már megírta a maga elméletitörténetét, kis alfejezetekben sorolta fel német, spanyol, olasz, orosz, stb. részről ki mindenki lelkesedett tanaik iránt. "A fiziokratizmus fényes meteorként száguldott át a tizennyolcadik szakirodalmának egén", írta, de Turgot bukását követően "amikor az új tanítások és azok következményei alapján rázták meg a világot" valamint a merkantilisták részéről indított támadások miatt a fiziokratizmus "visszaszorult és vereséget szenvedett, legalábbis megszűnt az irodalomban és

¹⁷ Navratil: Smith Ádám....i.m. 95. o. "Ez a rendszer csak Franciaország néhány nagy tudású és nagy tehetségű emberének elgondolásában él." Smith, A.: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól 1940. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság. Fordította: Éber Ernő. 177. o. Wealth of Nations magyar kiadásokban ritkán fellelhető negyedik fejezete.

¹⁸ Navratil: Smith Ádám rendszere...i.m. 71. o.

¹⁹ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. 1944. Budapest. 20. o.

a gyakorlatban egyaránt létezni egységes, önálló nemzetgazdasági doktrínaként;²⁰ s ez igaz, a fiziokratizmus a *mainstream*-ből kiesett.

De valóban nem találtak követőkre általános gazdasági alapelveik a 18. század második és harmadik harmadában?

A 18. század közepétől a francia kormányzat három alkalommal fiziokrata elveket követő liberális gazdaságpolitikával próbálkozott. Az egyes tartományok szintjén az intendánsok ennél gyakrabban vezettek be a felvilágosodás és a fiziokratizmus szellemében kisebb, helyi reformokat. Az amerikai függetlenségi harc nyomán a francia gyarmatpolitika új iránya (részben) fiziokrata programra támaszkodott. Maguk az amerikai függetlenségi háború vezetői is rokonszenvvel fogadták a mezőgazdaság fejlesztését hirdető nézeteket.

A liberalizálás első időszaka Bertin pénzügyi főellenőr (pénzügyminiszter) nevéhez köthető. (A gazdasági liberalizmus kezdetét Franciaországban 1763. május 25-i rendeletétől számítják, amelyben engedélyezte a gabona szabad kereskedését az ország határain belül). A mezőgazdaság fejlesztését elősegítő gondolatok mellé állt. Mezőgazdasági társaságokat hozott létre a nemesség tagjainak közreműködésével, támogatta a mintagazdaságokat, amelyekben korszerű művelési módokat alkalmaztak, műveletlen földterületeket vontak művelésbe, stb. Bertin feloldotta a gabonaszállítások korlátozását az ország határain belül és kívül, s az eladási hely és ár szabályozását is. (A paraszt addig ugyanis köteles volt búzáját a szomszédos város piacán értékesíteni). Tervbe vette az egységes földadó bevezetését is. Ezt előkészítendő elrendelte a földbirtokok kataszteri felmérését, rendeletét azonban XV. Lajos visszavonta. Az 1768-69-es évek rossz gabonatermése azonban áruhiányt, éhínséget és felkeléseket váltott ki. Az emberek a gabonátárolókat kifosztották és kényszerítették a kereskedőket, hogy alacsonyabb áron adják el a gabonát. A Bertin helyébe lépő új pénzügyminiszter a következő évben visszatért a szabályozott gabonapiaci rendtartáshoz.

1774-ben a fiziokrata elkötelezettségű Turgot pénzügyminiszterként számos liberális intézkedést hozott. Felszámolta a céheket, szabaddá tette a gabonakereskedelmet, robot helyett általános pénzadót vezetett be, stb.. Quesnay *Maximáit* újra kiadták, s a mester 1774. december 16-án azzal a tudattal hunyta le szemét, hogy a francia gazdaság egy piaci versenygazdaság útjára lép. A kenyérhiány, a "lisztháború" a következő év, Turgot leváltása és reformjainak eltörlése pedig a rákövetkező év eseményei lesznek. Turgot élete végéig meg volt győződve arról, hogy menesztése (1776) egy gondosan kitervelt összeesküvésnek s nem a rossz gazdasági helyzetnek lett következménye.

20 Kautz: A Nemzetgazdaságtan...i.m. 273-274. o.

A versailles-i béke megkötésekor 1783-ban már nem Necker, hanem egy vidéki nemes, Calonne a pénzügyminiszter. Még csak sejteni lehetett, hogy nagy az államháztartás hiánya, s Calonne még hihette is, hogy a gazdasági növekedés beindulásával az adósságok majd mérséklődhetnek. Elindított egy rendkívül ambiciózus gazdaság-élénkítő programot, amelynek keretében hitellel támogatott nagy infrastrukturális beruházásokat, anyagilag segítette a vállalkozásokat.

Ekkor építették-korszerűsítették Le Havre, Dieppe, Rochelle, Cherbourg²¹ és Marseilles kikötőit, kövezett utak készültek a tartós McAdam-Trésaguet-féle technikával, csatornákat építettek. Calonne egységesítette az útvámokat a belföldi kereskedelem megkönnyítésére, megalapította az Indiai Társaságot segítve ezzel a Dél-Indiába irányuló kereskedelmet.

Számos kereskedelmi egyezményt kötött abból a megfontolásból, hogy a verseny erősíti a gazdaságot. (Az 1786-ban aláírt francia-angol kereskedelmi szerződéssel például megnyitotta a piacokat egymás áruai előtt. Egyes gazdaságtörténészek szerint a francia bortermelés és selyemgyártás fellendült ugyan, de a textilipar más ágazataiban és a vas-fémárutermelésben a francia termékek nem bírták a versenyt az olcsó angol termékekkel és ezek az iparágak tartósan visszaestek). Gazdaságpolitikáját szokás a Quesnay-féle (fogyasztási) kiadás-növelő gazdaságpolitika követéseként meghatározni, noha éppen annak lényegét, a makroszintű arányokat sértette meg. Pazarló, luxus kiadásokat finanszírozott folyamatosan felvett kölcsönökből.

Néhány évvel később, amikor Calonne az államadósság tényleges nagyságát már nem titkolhatta, egy átfogó, radikális reformprogramot terjesztett az Előkelőek Gyűlése elé. A reformcsomag fiziokrata szellemben készült, fiziokrata tanítványok közreműködésével. (Le Mercier de la Rivière, Dupont de Nemours). Három, a pénzügyi igazságosság, a politikai párbeszéd és a gazdasági szabadság területét érintette. Tervbe vette az egységes, mindenkire kiterjedő közteherviselést: a gazdaság eredményességéhez igazodó földadó bevezetését, politikai döntésekben a helyi szintek (önkormányzatok) szerepének erősítését, bizonyos kötelezően elrendelt ingyenes munkák pénzbeli megváltásának lehetőségét, egy egységes belső piac megteremtését a sokféle vámok egységesítésével. Összességében számos elgondolásában emlékeztetett Turgot reformprogramjára.

²¹ A cherbourn-i kikötő egy gigantikus, műszakilag-anyagilag elhibázott vállalkozás volt. Tervezője 91 db hatalmas, kúpalakú építményből egy erőd-láncot képzelt el. Egy-egy "bolya" 18 méterrel emelkedett a víz szintje felé és kővel megtöltve 48 000 tonnát nyomott. 1784 és 1786 között kilenc darab készült el, a kilencediket nagy ünnepség keretében, a király jelenlétében helyezték vízre. A létesítményeket azonban nem lehetett stabilizálni, a tenger hullámai betörték az oldalfalakat, belsejükbe tengeri férgek költöztek, így már a látványuk is ijesztő volt. A munkálatokat leállításáig 28 millió livre-t költöttek el. Simon Schama: Polgártársak, a francia forradalom krónikája. 2001. Budapest, Európa. 83-88. o.

1787. február 22-én az Előkelők Gyűlésén Calonne legalábbis remélte, hogy a két rendet meggyőzi a pénzügyi válság súlyosságáról és elfogadtatja velük elgondolásait. A kiváltságos rendek elfogadták az alapelveket, de a reformokat Calonne távozásához kötötték és a Rendi Gyűlés²² hatáskörébe utalták. Nagyszabású reformkoncepcióját ugyanis hiteltelenítette fényűző életvitele és korrupt, tékozló személye. Azok a hírek-tények, hogy állami (királyi) birtokokat olcsón privatizált, közpénzekből finanszírozott kétes vállalkozásokat, „pénzrontással” spekulált. Nem kevés történész a francia forradalom kitörését Calonne politikájához és a Rendi Gyűlés elhibázott összehívásához köti.

A nyolcvanas években Franciaország számos, hollandokkal, spanyolokkal, oroszokkal kötött kereskedelmi szerződésébe bekerült a fiziokrata doktrínához köthető kereskedelmi szabadság elve. Gyarmataira nézve pedig törvényekben rögzült. A fiziokrata tanítvány, Le Mercier érdeme volt, az elméleti alapvetéstől a törvényi szabályozásig, hogy a király 1784. augusztus 30-i leiratában a gyarmatoknak részlegesen ugyan, de kereskedelmi szabadságot adott.²³

1784-ben királyi rendeletben szabályozták a rabszolgamunkát a gyarmatokon. A törvény követte Le Mercier egy korábbi törvényjavaslatát, aki előírta a munkavégzés feltételeit, időtartamát és szabaddá tette a szombatot. Külön intézkedett a terhes nőkről és a sokgyerekes anyákról. Elrendelte, hogy az ültetvény tulajdonosa munkásai egészségügyi ellátására kórházat köteles fenntartani. A rabszolgaság eltörlését 1794-ben a Nemzetgyűlés deklarálta. (Tényleges eltörlésére azonban később került sor).

22 Az Előkelők Gyűlésén két rend: az arisztokrácia és az egyház vett részt. A Rendi Gyűlésnek a harmadik rend, tehát a polgárság is tagja volt. A Rendi Gyűlés 1789. június 17-i ülésén a harmadik rend Nemzetgyűléssé nyilvánította magát, miután az udvar kizárta képviselőit a versaillesi-i Menus Plaisirs (Kis Örömek) termeiből. 1789. június 20-án a képviselők esküt tettek a Labdaházban, hogy addig nem oszlanak fel, amíg meg nem fogalmazzák a királyság új alkotmányát. 1789. július 9-én a gyűlés Alkotmányozó Nemzetgyűléssé kiáltotta ki magát. 1789. augusztus 4-én eltörölték a feudális előjogokat, 26-án kiadták az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát. Időközben, 1789. július 14-én a Bastille lerombolásával kitört a forradalom.

23 Le Mercier de la Rivière Martinique intendánsaként gazdaságpolitikájában fiziokrata elveket követett. A hétéves háború kezdetén Martinique szigetén a gazdaság válságos állapotba került. Eladatlan élelmiszer szállítmányok heverték a sziget raktáraiban, az államkincstárban nem volt pénz a közfeladatok ellátására, a flotta állományának megjavítására. Le Mercier úgy gondolta, hogy mesterségesen teremtsen vásárlóerőt, s ezzel életet lehél a gazdaságba. Elképzelése szerint az állam egyfajta papírpénzt bocsát ki és ezzel fizet a munkásoknak, akiket azért alkalmaz, hogy a háborúban megsérült hajórészekben a szükséges javításokat elvégezzék. A munkások bérükből élelmiszereket vesznek ezáltal jövedelemhez jutnak az eladók. Beindulhat a következő évi újratestermelés. Le Mercier azonban nem kapott engedélyt bankalapításra, ekkor maga próbált "kis bank"-ként működni. 2 millió livre kölcsönt vett fel saját vagyona terhére és ebből fizette az egyébként az államot terhelő kiadásokat. A király azonban nem ismerte el adósságát és Le Mercier a kamatok fizetésébe tönkrement.

A fiziokraták több évtizedes álma vált valóra, amikor a Nemzetgyűlés 1790. november 23-án elfogadta a nettó jövedelemmel arányos földadó bevezetését. A programba felvett kataszteri térkép viszont csak évtizedek múlva, 1850-re készült el. A francia nemesség éppúgy ellenállt, mint a magyar nemesség II. József földösszeírás rendeletének.

A Nemzetgyűlés sorozatban hozott fiziokrata szellemű törvényeket, fiziokrata nézeteket emeltek törvényi szintre. Ilyen volt a gyarmatok szintjére vitt igazságszolgáltatás, a koronabirtokok művelésbe adása, a vidéki közbiztonság biztosítására rendőrség felállítása, stb.

A század hetvenes éveitől a felvilágosodás eszmei áramlatával együtt a fiziokrata elképzelések már nemcsak Franciaországra korlátozódtak. A felvilágosult Európában Párizs diktálta a stílust és az ízlést, Párizs állt a figyelem középpontjában. A Párizsban fenntartott "ügynökségek", "irodalmi tudósítások" naprakészen informálták Európa egyes udvarait. Aki csak tehette utazott és Párizsba látogatott. Jövendő államfők, miniszterek, kiváló értelmiségiek érkeznek egy lord, egy herceg kíséretében Franciaországba, és ott töltenek esetleg hosszú éveket.

A szalonok, az akadémiák, olvasótermek, szabadkőműves páholyok otthont adtak a tudományról, irodalomról folytatott viták, a személyes találkozások, beszélgetések számára. A fiziokrata alapelvek követőkre találtak. Friedrich von Baden németalföldi őrgróf, II. József német-római császár, Peter Leopold toszkán nagyherceg, III. Gusztáv svéd király, II. Katalin orosz cárnő, Poniatowski lengyel király, stb. "felvilágosult" egyeduralkodók fiziokrata tanítványokat is felkértek ambiciózus cselekvési programjuk kidolgozására. Fiziokrata tanítványok vállalkoztak a korzikai, az amerikai és a lengyel korszerű, demokratikus alkotmányok kidolgozására.

A tradicionálisan mezőgazdasági országokban formálódott egy olyan gazdasági program, amely a mezőgazdasági termelés modernizálásából indult ki. Új gazdasági-művelési módszereket alkalmaztak. (Baudeau a lengyel kormány első intézkedései között a jobbágyság intézményének felszámolását jelölte meg).

Németországban, Olaszországban vagy Spanyolországban számos elkötelezett író, tanár lefordította és terjesztette a fiziokrata műveket. A toszkán uralkodó Mirabeau tanácsát követve tette szabaddá a gabonakereskedelmet, törölt el vámokat és a paraszti adót.

"Oroszországban csupán két gondolkodó írásában jelenik meg a fiziokrata rendszer képviselete és helyeslése: Chreptovics és Dimitrij Galicin herceg, aki a fiziokrata tanítás alapelveit fejezi ki ... könyveiben meglehetősen sajátos utat javasol, és minden különösebb siker nélkül új eszméket és elveket mutat be."²⁴ -írta Kautz. De Galicin, aki párizsi nagykövet

24 Kautz: Nemzetgazdaságtan...i.m. 273.

volt, Diderot ajánlására Le Mercier-t javasolta II. Katalin cárnő törvényhozó bizottságába. Le Mercier szédületes karrier előtt állt, a fiziokraták azt remélték, hogy bevezeti a társadalmak természeti rendjét. Le Mercier azonban a szentpétervári találkozót lekészte, a moszkvai fogadáson pedig udvariatlan válaszával a cárnőt magára haragította és távoznia kellett az országból.

Az oktatás céljáról, tartalmáról, szervezetről Európa-szerte felerősödött elméleti vitában a fiziokraták a köznevelés, az elemi szintű ingyenes közoktatás bevezetése mellett foglaltak állást szemben egyes "filozófusokkal" (Rousseau, Voltaire). Fel akarták számolni az analfabétizmust, modernizálni a tananyagot, a latin nyelv helyett a nemzeti nyelven történő tanítást javasolták. Szükségesnek tartották a parasztok oktatását ahhoz, hogy a földművelés technikája javuljon és az új módszerek elterjedjenek. Szemléletükben a tudás gazdagságot teremt. Ebben a szellemben dolgozták ki a lengyel és svéd király felkérésére iskola-programjukat. (Baudeau, Dupont de Nemours).

A lengyel arisztokrácia és a középnemesség körében a francia felvilágosodás hatására formálódó lengyel filozófiai gondolaton belül kialakult a fiziokrata iskolának egy lengyel vonala. A fiziokratizmus egyetemi tananyag a jövő elitjét képző, 1740-ben alakult varsói piarista Collegium Nobilium egyetemen, s az 1765-ben királyi kezdeményezésre létrejött katonatisztképző intézményben. Az első fiziokrataként számon tartott híres piarista pap Antoni Poplawski (1739-1786) a kormányzási elveket egyenesen a "*Tableau économique*" szempontjai szerint akarta oktatni már elemi szinten.

TÁBLÁZATOK

Apropos, *Tableau économique*. Navratil egy-egy mondat erejéig elmélettörténeti áttekintéseiben elismerte, hogy Quesnay fő munkája, gazdasági elveinek legteljesebb foglalatának a *Tableau économique* tekinthető. A vérkeringés mintájára magyarázza, írta, hogy a termelés eredménye miként jut el az egyes osztályokhoz. A nagy körforgást ábrázolja, amelynek során a jövedelem megoszlik. Navratil nem pontosítja, hogy Quesnay melyik típusú táblázatára gondol és négy osztályról beszél, míg Quesnay csak háromról. Úgy tűnik, hogy a probléma valójában nem érintette meg, talán magyarázat erre, hogy Adam Smith táblázatokkal nem próbálkozott.

Quesnay tételeinek bizonyításában fontos szerep jutott a széleskörű statisztikai adatokból építkező, gondos, részletekbe menő számításoknak, valamint az eredmények gazdasági táblázatokba foglalásának. Adataiban, ábrázolási módját és megoldási fokát tekintve többféle táblázatot hagyott ránk: a cikk-cakk formában közölt *Tableau économique* néven ismert táblázatoktól (1758-59), a "*Philosophie rural*"-ban megjelent "*Précis*"(1763) helyébe lépő "*Formule du Tableau économique*" végső formájáig (1766). A gazdasági élet statikus

egyensúlyi állapotának felrajzolásához a gazdaságot dinamikájában vizsgáló táblázatoktól jutott el. A "*Tableau économique*"-ban még a termelés (jövedelem) bővülésének lehetőségeit kereste, a "*Formule*"-ben viszont a lehetséges maximális növekedés egyensúlyi feltételeit írta le.

Quesnay táblázatai két irányban inspirálták az elméleteket. A "*Tableau économique*" a polgári növekedésméletek, az újratermelést elsősorban a jövedelmek oldaláról megközelítő dinamikus egyensúlyi elméletek számára szolgált kiindulásként. A "*Formule*" Marx újratermelési sémáira és Marx nyomán a marxista próbálkozásokra hatott. (Marx a sokféle táblázatból csak "*Formule*"-t ismerte, mivel Daire gyűjteményes kötete, az általa használt irodalmi forrás, csak ezt közölte).

Az elmúlt századok során szinte nem akadt olyan jelentősebb elméleti közgazdász, aki ne próbálta volna meg ennek "az egész modern gazdaságtan számára megoldatlanul maradt szfinx-talánynak" a tisztázását és ne készítette volna el kora tudományos technikájának alkalmazásával a maga Táblázatát. Leon Walras és Leontief is Quesnay-tól indult el, amikor az amerikai gazdaság "*Tableau économique*"-ját megszerkesztette.

VÉGEZETÜL

Miért fontos számunkra, hogy a felvilágosodás korához tartozó francia közgazdászok, a fiziokraták elméleti rendszerét tudományos teljesítményükhöz mérten értékeljük? Miért fontos, hogy Navratil újra kiadott művei olvasásának kapcsán a fiziokraták tudománytörténeti szerepét újragondoljuk?

Az elmélettörténetben François Quesnay nevének táblázatai biztosítanak helyet, s ezt, az elmélet fejlődési vonalát meghúzó, a fő csomópontokat hangsúlyozó szemlélet, továbbá az oktatás idősávba szorítása, el kell fogadnunk, indokolja is. Meg kell értenünk, hogy munkásságuk jelentősége az idők folyamán szemléletük legfontosabb elemére, a gazdasági táblázatokban kicsúcsosodó szellemi teljesítményükre összpontosul.

De tudnunk kell, hogy a Tableau-k, tekintsük azokat modelleknek, szemléltető eszközöknek, vagy különös gépezetek látvány-másolatainak²⁵ paradigma váltást hordoztak. A gazdaság egészével foglalkoztak, annak ideológiai, politikai, társadalmi dimenzióival és ezek kölcsönhatásaival. A hagyományos gazdálkodási módtól a figyelmet a piacgazdálkodás felé fordították. Ebből a szempontból nézve kevésbé érdekes, hogy minden tételük helyes volt-e. A táblázatokba szorult rendszerszemlélet azonban, talán az erős absztrakció és sajátos

²⁵ Loïc Charles: The visual history of the Tableau Économique. European Journal of History of Economic Thought. 2003. Winter. pp. 527-550.

nyelvezet miatt, az idők folyamán fokozatosan elhalványult, majd elveszett, s magyarázatukban egyre inkább valamilyen bravúros technikai megoldás kapott szerepet.

A közgazdaságtudomány valóban "új tudománnyá" a nemzetgazdasági folyamatok körforgás jellegének fiziokratákhoz köthető felismerésével vált, amelyre nézve fontos a "tiszt termék" (a jövedelem) kiindulópontja és elköltésének módja, amennyiben a gazdaság nem-egyensúlyi állapotba kerül. Ma az elmélettörténészek többsége mégis Adam Smith megjelenésétől számítja a klasszikus politikai gazdaságtan korát. Nobel-díjat sem kapnának, mert Friedmant idézve "férfiak" voltak ugyan, de nem "amerikaiak" és nem végeztek a "Chicagói Egyetemen". Franciául írtak és gondolkoztak.

HIVATKOZÁSOK

- Cantillon, R.: *Essay de la nature du commerce en générale*. Éd. Takumi Tsuda. 1979. Tokyo, Kinokuniya
- Charles, L.: The visual history of the *Tableau Économique*. *European Journal of History of Economic Thought*. 2003. Winter. pp. 527-550.
- Csató, K.,: *Egy fiziokrata: Paul-Pierre Le Mercier de la Rivière*. 2005. KTI Műhelytanulmányok. MT-DP. 2005/21
- Csató, K., Horváth, J., Soós, S., Virág, I.: Az emberi természet a közgazdasági elméletek tükrében. In: *Stratégiai Kutatások. 2006-2007. Kutatási jelentések*. Budapest, 2007. MeH - MTA
- Kautz Gyula: *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*. Magyar Közgazdasági Klasszikusok. Bekker Zsuzsa bevezetésével. 2004 Reprint kiadás. Budapest, Aula
- Mandeville, B.: *A méhek meséje avagy magánvétek - közhaszon*. 1969. Budapest, Helikon.
- Navratil, Á.: *Közgazdaságtani és pénzügytani jegyzetek*. Navratil Ákos előadása. Kézirat gyanánt. 1906, Budapest.
- Navratil, Á.: *Közgazdaságtan*. I.II. 1944, Budapest.
- Navratil, Á.: *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban*. Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat. A bevezetőt írta és szövegeket válogatta Hild Márta. 2007. Budapest, Aula
- Quesnay, F.: *Oeuvres économiques complètes et autres textes*. Édité par Christine Théré, Loïc Charles et Jean-Claude Perrot. 2005. Paris, INÉD.
- Smith, A.: *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow* by Adam Smith. Internet
- Smith, A.: *A nemzetek gazdagsága. A közgazdaságtan klasszikusai*. Fordította: Bilek Rudolf. 1992. Budapest, KJK.
- Smith, A.: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* 1940. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság.

DISCUSSION PAPERS PUBLISHED SINCE 2006

2006

- Krisztina MOLNÁR – Sergio SANTORO: Optimal Monetary Policy When Agents Are Learning. MT-DP. 2006/1
- András SIMONOVITS: Social Security Reform in the US: Lessons from Hungary. MT-DP. 2006/2
- Iván MAJOR - Why do (or do not) banks share customer information?. A comparison of mature private credit markets and markets in transition. MT-DP. 2006/3
- Mária LACKÓ: Tax Rates with Corruption: Labour-market Effects. Empirical Cross-country Comparisons on OECD Countries. MT-DP. 2006/4
- György MOLNÁR – Zsuzsa KAPITÁNY: Mobility, Uncertainty and Subjective Well-being in Hungary. MT-DP. 2006/5
- Rozália PÁL - Roman KOZHAN: Firms' investment under financing constraints. A euro area investigation. MT-DP. 2006/6
- Anna IARA: Skill diffusion by temporary migration? Returns to Western European working experience in the EU accession countries. MT-DP. 2006/7
- György MOLNÁR - Zsuzsa KAPITÁNY: Uncertainty and the Demand for Redistribution. MT-DP. 2006/8
- Péter BENCZÚR - István KÓNYA: Nominal growth of a small open economy. MT-DP. 2006/9
- Gábor VIRÁG: Outside offers and bidding costs. MT-DP. 2006/10
- Péter CSÓKA - P. Jean-Jacques HERINGS - László Á. KÓCZY: Coherent Measures of Risk from a General Equilibrium Perspective. MT-DP. 2006/11
- Norbert MAIER: Common Agency with Moral Hazard and Asymmetrically Informed Principals. MT-DP. 2006/12
- CSERES-GERGELY Zsombor – CSORBA Gergely: Műkincs vagy működő tőke? Gondolatok a kutatási célú adatok hozzáférhetőségéről. MT-DP. 2006/13
- Dr. SERES Antal: Koncentráció a hazai kereskedelemben. MT-DP. 2006/14
- Balázs ÉGERT: Central Bank Interventions, Communication and Interest Rate Policy in Emerging European Economies. MT-DP. 2006/15
- Gábor BÉKÉS - Jörn KLEINERT - Farid TOUBAL: Spillovers from Multinationals to Heterogeneous Domestic Firms: Evidence from Hungary. MT-DP. 2006/16

2007

- Mirco TONIN: Minimum Wage and Tax Evasion: Theory and Evidence. MT-DP. 2007/1
- Mihály LAKI: Evolution on the market of foreign language teaching services in Hungary. MT-DP. 2007/2
- VINCZE Péter: Vállalatok tulajdonosi irányításának változatai. MT-DP. 2007/3
- Péter CSÓKA - P. Jean-Jacques HERINGS - László Á. KÓCZY: Stable Allocations of Risk. MT-DP. 2007/4
- Judit TEMESVÁRY: Signal Extraction and Hyperinflations with a Responsive Monetary Policy. MT-DP. 2007/5
- Péter KARÁDY - Ádám REIFF: Menu Costs and Inflation Assymetries. Some Micro Data Evidence. MT-DP. 2007/6
- Mária LACKÓ: Interrelationships of the Hidden Economy and Some Visible Segments of the Labour Market. MT-DP. 2007/7
- HERMANN Zoltán: Iskolai kiadási egyenlőtlenségek, 1992-2005. MT-DP. 2007/8

2008

- CSERES-GERGELY Zsombor - MOLNÁR György: Háztartási fogyasztói magatartás és jólét Magyarországon. Kísérlet egy modell adaptációjára. MT-DP. 2008/1

- JUHÁSZ Anikó – KÜRTI Andrea – SERES Antal – STAUDER Márta: A kereskedelem koncentrációjának hatása a kisárutermelésre és a zöldség-gyümölcs kisárutermelők alkalmazkodása. Helyzetelemzés. MT-DP. 2008/2
- Ákos VALENTINYI – Berthold HERRENDORF: Measuring Factor Income Shares at the Sectoral Level. MT-DP.2008/3
- Pál VALENTINYI: Energy services at local and national level in the transition period in Hungary. MT-DP.2008/4
- András SIMONOVITS: Underreported Earnings and Old-Age Pension: An Elementary Model. MT-DP.2008/5
- Max GILLMAN – Michal KEJAK: Tax Evasion and Growth: a Banking Approach. MT-DP.2008/6
- LACKÓ Mária – SEMJÉN András: Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatás és a csökkentésükre irányuló kormányzati politikák - irodalmi áttekintés. MT-DP. 2008/7
- LACKÓ Mária: Az adóráták és a korrupció hatása az adóbevételekre - nemzetközi összehasonlítás (OECD országok, 2000-2004). MT-DP. 2008/8
- SEMJÉN András – TÓTH István János – FAZEKAS Mihály: Az EVA tapasztalatai vállalkozói interjúk alapján. MT-DP. 2008/9
- SEMJÉN András – TÓTH István János – FAZEKAS Mihály: Az alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatás munkaadói és munkavállalói interjúk tükrében. MT-DP. 2008/10
- SEMJÉN András – TÓTH István János – MAKÓ Ágnes: Az alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatás és a rejtett gazdaság kapcsolata (Elemzés az AM könyves munkavállalók kérdőíves megkérdezése alapján). MT-DP. 2008/11
- FAZEKAS Mihály: A rejtett gazdaságból való kilépés dilemmái
- Esettanulmány - budapesti futárszolgálatok, 2006-2008. MT-DP. 2008/12
- TÓTH István János – SEMJÉN András – MEDGYESI Márton – CZIBIK Ágnes: Egy rejtett gazdasággal kapcsolatos lakossági felmérés tapasztalatai. MT-DP. 2008/13
- BÍRÓ Anikó - VINCZE János: A gazdaság fehéritése: büntetés és ösztönzés. Költségek és hasznok egy modellszámítás tükrében. MT-DP. 2008/14
- Imre FERTŐ - Károly Attila SOÓS: Marginal Intra-Industry Trade and Adjustment Costs - A Hungarian-Polish Comparison. MT-DP. 2008/15
- Imre FERTŐ - Károly Attila SOÓS: Duration of trade of former communist countries at the EU. MT-DP. 2008/16
- FERTŐ Imre: A magyar agrárexport kereskedelmi előnyei és versenyképessége az EU piacon. MT-DP. 2008/17
- Zsolt BEDŐ - Éva OZSVALD: Codes of Good Governance in Hungary. MT-DP. 2008/18
- DARVAS Zsolt - SZAPÁRY György: Az euróövezet bővítése és euróbevezetési stratégiák. MT-DP. 2008/19
- László Á. KÓCZY: Strategic Power Indices: Quarrelling in Coalitions. MT-DP. 2008/20
- Sarolta LACZÓ: Riskiness, Risk Aversion, and Risk Sharing: Cooperation in a Dynamic Insurance Game. MT-DP. 2008/21
- Zsolt DARVAS: Leveraged Carry Trade Portfolios. MT-DP. 2008/22
- KARSAI Judit: "Az aranykor vége" - A kockázati- és magántőke-ágazat fejlődése Közép- és Kelet-Európában. MT-DP. 2008/23
- Zsolt DARVAS - György SZAPÁRY: Euro Area Enlargement and Euro Adoption Strategies. MT-DP. 2008/24
- Helmut AZACIS - Max GILLMAN: Flat Tax Reform: The Baltics 2000 – 2007. MT-DP. 2008/25
- Ádám SZENTPÉTERI - Álmos TELEGDY: Political Selection of Firms into Privatization Programs. Evidence from Romanian Comprehensive Data. MT-DP. 2008/26
- DARVAS Zsolt - SZAPÁRY György: Az új EU-tagországok megfelelése az optimális valutaövezet kritériumainak. MT-DP. 2008/27

Discussion Papers are available at the website of Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences: <http://econ.core.hu>